

УДК 343.195

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДУ ПРИСЯЖНИХ ЯК ЕЛЕМЕНТ СУДОВОГО УПРАВЛІННЯ

Саханенко С. Є.,

д. держ. упр., професор кафедри публічного управління та регіоналістики;

Колісниченко Н. М.,

к. держ. упр., доц., завідувач кафедри української та іноземних мов;

Ровинська К. І.,

к. держ. упр., доцент кафедри державознавства та права,

Одеський регіональний інститут державного управління

Національної академії державного управління при Президентові України,

м. Одеса

Досліджуються організаційно-забезпечувальні засади діяльності суду присяжних як елемента судового управління. Проаналізовано нормативне закріплення судового управління щодо забезпечення діяльності суду присяжних, встановлено та систематизовано напрями організаційного забезпечення суб'єктами судового адміністрування діяльності суду присяжних, а також визначено наявні проблеми та шляхи вирішення їх.

Ключові слова: *судове управління, суд присяжних, Державна судова адміністрація України (ДСАУ), організаційне забезпечення діяльності присяжних, апарат суду.*

Sakhanenko S. Ye.,

Doctor in Public Administration, Full Professor,

Professor of Public Administration and Regional Studies Department;

Kolisnichenko N. M.,

PhD in Public Administration, Associate Professor,

Head of Ukrainian and Foreign Languages Department;

Rovinska K. I.,

PhD in Public Administration,

Associate Professor of State Studies and Law Department,

ORI NAPA, Odesa

THE ISSUES OF THE ORGANIZATIONAL PROVISION OF THE JURY AS THE COMPONENT OF THE JUDICIAL MANAGEMENT

The article deals with the organizational and supporting principles of the activity of the jury as the component of judicial control. The normative acts on the judicial management in the ensuring of the activity of the jury is analyzed, the directions of organizational support of the jury activity provided by the subjects of judicial management are revealed and systematized, as well as the existing issues and ways of their solution are determined.

Key words: *judicial management, the jury, State Court Administration of Ukraine, organizational support of the jury's activity, court apparatus.*

Постановка проблеми. Одним із напрямів державної правоохоронної діяльності є здійснення правосуддя. Правосуддя – це діяльність спеціально створених державою органів – судів та суду присяжних як елемента народовладдя в судовій системі, ефективність функціонування яких залежить не тільки від визначених процесуальних форм, а й від внутрішньої та зовнішньої управлінської діяльності.

Думка про необхідність залучення представників народу до здійснення правосуддя була висловлена ще Аристотелем, який вважав, що судочинство має здійснюватися не лише від імені народу, а й самим народом [1, с. 56]. У подальшому ця ж ідея була обґрунтована у XVIII ст. Шарлем Луї Монтеск'є, який виокремлював у системі органів влади судову владу і вважав, що ця форма влади може бути довірена не будь-якому спеціальному органу, а виборним особам з народу, які залучаються до здійснення правосуддя лише на певний час.

Разом із тим наявність такого правового інституту, як суд присяжних, зумовлено необхідністю забезпечення соціальної стабільності. Фактично він являє собою представницький орган суспільства у сфері правосуддя і відіграє важливу роль у формуванні громадянського суспільства. Таким чином, безумовна важливість та значущість цього інституту в умовах судової реформи сьогодення не викликає дискусій, проте організаційно-забезпечувальний механізм дії інституту присяжних перебуває на початковому рівні розвитку та вимагає значних теоретичних та практичних напрацювань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна наука має низку вагомих напрацювань із проблем теорії управління та теорії адміністративно-го права, що представлені працями Ю. Битяка, В. Авер'янова, І. Голосніченка та інших відомих вчених. В останні роки було опубліковано низку досліджень, безпосередньо присвячених теоретичним і практичним проблемам судового управління (роботи А. Стрижака, Д. Притики, О. Коротун, В. Кривенка тощо).

Окремо слід відзначити організаційні та процесуальні аспекти суду присяжних, що розглядалися в роботах Ю. Грошевого, І. Гловюк, В. Бринцева, А. Войнарович, В. Городовенка, Л. Лобойка, С. Іваницького, В. Канцір, Р. Куйбіди, О. Кучинської, В. Маляренка, М. Михеєнка, В. Кульчицького, В. Нора.

Водночас проблеми судового управління в аспекті організаційного забезпечення суду присяжних досі не отримали всебічного аналізу, а тому вирішення їх залишається поза увагою як дослідників, так і практиків.

Мета статті. Метою цього дослідження є визначення засад організаційного забезпечення інституту присяжних як елемента судового управління.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 124 Конституції України народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Проте до 2012 р. зазначена конституційна норма не мала чіткого правового механізму реалізації, а отже, була декларативною. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України, а також нової редакції Закону України "Про судоустрій та статус суддів", інститут присяжних, зокрема суд присяжних як процесуальне втілення конституційного права народу на безпосередню участь у здійсненні правосуддя, отримав можливість довести свою спроможність встановлення та затвердження верховенства права в Україні.

Т. Романюк вважає, що дати якесь стале об'єктивне та однозначне визначення інституту суду присяжних (як форми участі народу в здійсненні правосуддя) досить важко, а зважаючи на різноманіття трактувань цього поняття в судових системах різних країн, це взагалі видається неможливим. Суд присяжних поперехово можна охарактеризувати як особливий політико-правовий інститут, наділений спеціальними правами, суть якого полягає у скликанні групи осіб для участі в здійсненні правосуддя. Основне завдання суду присяжних – оцінити діяння підсудного з точки зору громадської свідомості [2, с. 20].

Законодавець передбачив участь присяжних в окремих категоріях справ, оскільки вони є особливо важливими, зачіпають особисті немайнові права людини (таблиця).

Справи, що розглядаються за участю суду присяжних

Провадження	Кримінальне провадження	Цивільне провадження
Склад	двох професійних суддів та трьох присяжних	одного судді і двох присяжних (ст. 234 ЦПК України) [4]
Справи	за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі (ч. 3 ст. 31 КПК України) [3]	<p>про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи</p> <p>про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи</p> <p>про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою</p> <p>про всиновлення</p> <p>про надання психіатричної допомоги в психіатричному порядку</p> <p>про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу</p>

За даними Державної судової адміністрації України (далі – ДСАУ), у 2013 р. – березні 2018 р. суди присяжних формувалися в 199 випадках щодо розгляду кримінальних справ. У 2017 р. інститут присяжних було поширено на цивільні справи в межах окремого провадження (у 2017 р. із залученням присяжних розглядалося 25 264 цивільних справ) [6]. Отже, інститут присяжних є таким, що функціонує.

Ефективне здійснення обов'язків присяжного багато в чому залежить від належного організаційного забезпечення їхньої діяльності, що, у підсумку, впливає на якість здійснення правосуддя судами присяжних. Фактично в переліку функцій апаратів окружних судів [7] сформувався окремий напрям, пов'язаний із забезпеченням діяльності як самих присяжних, так і суду присяжних.

Опитування керівників апаратів окружних судів, а також самих присяжних засвідчило чимало проблем, пов'язаних з організацією діяльності присяжних. Зокрема на запитання: “Дайте оцінку організаційного супроводу присяжних з боку працівників апарату суду”, 89 % опитаних керівників апаратів місцевих судів та 93% присяжних зазначили, що працівники апарату суду не повною мірою розуміють особливості судових проваджень за участю присяжних та статус присяжних*.

Як зазначають Д. Приймаченко та Р. Ігоніним, організаційне забезпечення органів судової влади можна визначити як сукупність адміністративних, фінансових, інформаційних, організаційних та матеріально-технічних заходів, що мають позапроцесуальний характер впливу і є спрямованими на створення та підтримання належних умов для ефективного функціонування органів судової влади [10, с. 58].

*Опитування проводилося в листопаді 2017 р. – березні 2018 р. серед керівників апаратів та присяжних місцевих судів Одеської, Миколаївської та Херсонської областей в межах проекту «Підвищення ефективності інституту присяжних на регіональному рівні через освітні програми та моніторингові інструменти», що реалізовувався Асоціацією дослідників державного управління за сприяння Посольства США в Україні.

На думку Д. Притики, до предмета судового управління (адміністрування) відносяться питання: організації судових органів, добору суддів і присяжних; управління кадрами судових органів; перевірки організації роботи судових органів; вивчення й узагальнення судової практики; організації роботи з ведення судової статистики [11, с. 32].

Найголовніша роль організаційного забезпечення діяльності присяжних як складової судового управління покладається на місцеві органи влади та апарати судів як суб'єкта судового адміністрування. На наш погляд, організаційне забезпечення діяльності присяжних полягає в сукупності певних заходів, здійснення яких дозволяє створити належні умови відправлення правосуддя присяжними. Таке забезпечення має напрями, що наведені на рисунку.

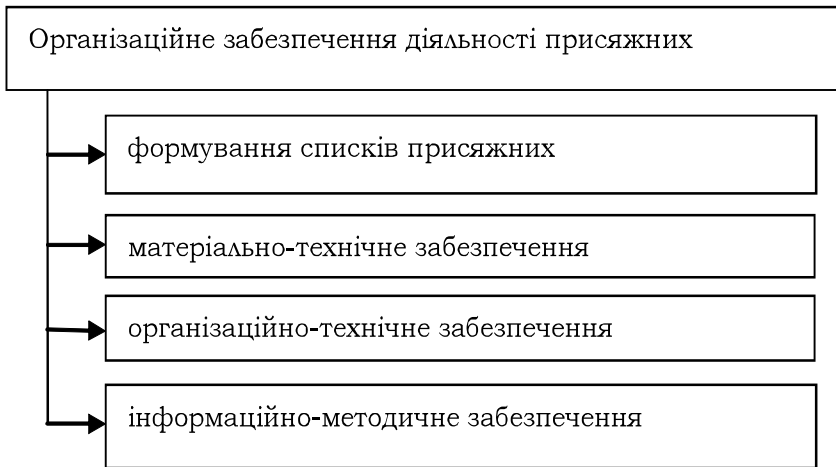

Рисунок. Напрями організаційного забезпечення діяльності присяжних

Окреслимо основні проблемні питання в межах кожного з напрямів.

Відповідно до ст. 64 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідних місцевих рад, які формують і затверджують у кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на територіях, на які поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, відповідають вимогам ст. 65 цього Закону і дали згоду бути присяжними [5]. У разі неприйняття місцевою радою (місцевими радами) протягом двох місяців з моменту отримання подання рішення про затвердження списку присяжних територіальне управління ДСАУ звертається з поданням щодо затвердження списку присяжних до відповідної обласної ради.

Отже, за аналізом сучасного стану, існують дві тенденції в діяльності апаратів окружних судів щодо участі у *формуванні списків присяжних*. Перша з них виходить із настанови, що формування списків є виключною функцією органів місцевого самоврядування. Наслідком, зокрема і такої позиції апаратів судів, є несформованість списків присяжних у належній кількості, особливо у великих містах. Наприклад, “дефіцит” присяжних у чотирьох місцевих судах міста Одеси на початок 2018 р. досягав 40 %.

Друга тенденція виходить з того, що апарат окружного суду повинен дібрати присяжних, які згодом, начебто самостійно, подають заяви до органів місцевого самоврядування щодо включення їх до списків присяжних. Зазначене, у свою чергу, призводить до пасивності органів місцевого самоврядування, які керуються принципом “вам потрібні присяжні – самі їх і шукайте” та до формування списків з так званих “своїх” (тобто кишенькових) присяжних, що нівелює суспільне значення інституту присяжних.

На наш погляд, функції апарату окружного суду щодо формування списків присяжних мають полягати в якомога ширшому інформуванні громадськості про формування списків присяжних інструментами, що є в розпорядженні суду (веб-сайт суду, розміщення інформації в будинку суду та інших органах державної влади й громадських установах, прес-конференції, розміщення матеріалів у ЗМІ тощо). Не буде зайвим, якщо апарат суду буде активно співпрацювати з органами місцевого самоврядування щодо “якості” осіб, які подають свої заяви на включення до списку присяжних. Зокрема, доцільно було б залучати працівників апарату суду брати участь у засіданні комісії відповідної місцевої ради щодо попереднього розгляду списку присяжних перед його затвердженням на пленарному засіданні ради. Це дозволить, крім іншого, виявити у списку “відомих” суду осіб, які намагаються вирішувати через включення у список присяжних далекі від правосуддя питання, про що може бути поінформована комісія працівниками апарату суду. Позиція суду щодо кандидатів у присяжні, особливо у випадку перевищення заяв щодо включення до списку присяжних визначеної кількості списку присяжних, безперечно, має бути врахована місцевою радою.

Зрозуміло також, що саме за пропозиціями апаратів окружних судів територіальні управління ДСАУ формують подання до органів місцевого самоврядування щодо кількості присяжних у відповідному суді. Зазначене вимагає від апарату окружного суду ґрунтовного аналізу кількісних та інших характеристик судових справ за участю присяжних з метою уникнення “перевантаження” присяжних, повної реалізації норми законодавства України щодо залучення присяжних до здійснення правосуддя в порядку черговості на строк не більше одного місяця на рік, яка, на жаль, часто-густо не витримується.

Після формування списку присяжних вони також мають бути об’єктом роботи з боку кадрової служби апарату суду, що передбачає відповідні кадрові технології [напр.: 18–20]. Не вдаючись у дискусію, хто такий присяжний – суддя чи особа, яку залучено до здійснення правосуддя, вважаємо, що на присяжних має бути заведено особові справи. Чинний Порядок формування, ведення, обліку та зберігання особових справ суддів [12] не містить вимог щодо присяжних. Однак досвід апаратів низки місцевих судів (наприклад, Приморського в місті Одеса, Галицького в місті Львів) свідчить про оформлення так званого досьє присяжного, у яких, зокрема, містяться: рішення органу місцевого самоврядування щодо затвердження особи присяжним; дані про поштову адресу, електронну адресу, телефон(и) присяжного та інші способи зв’язку; дані про роботодавця присяжного; копія трудової книжки; копія листа-повідомлення про необхідність присяжним заповнити декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; зведений табель присяжного для подання в територіальне управління ДСАУ довідки про фактичне виконання обов’язків

присяжного для обрахування його винагороди; вилучене посвідчення присяжного на період, коли присяжний не виконує обов'язки в суді; ксерокопія паспорту; ксерокопія облікової картки фізичної особи – платника податків; заява присяжного про надання згоди на оброблення його персональних даних; інформація про банківські реквізити присяжного тощо. Зазначені матеріали значно спрощують взаємодію апаратів окружних судів із присяжними та забезпечують ефективне організаційне забезпечення їхньої діяльності.

Наступною складовою організаційного забезпечення діяльності присяжних апаратами окружних судів є їхнє належне *матеріально-технічне забезпечення*. Зокрема, вищезгадане опитування засвідчило, що окружні суди України майже не пристосовані для відправлення правосуддя присяжними. Зрозуміло, що вирішення значної частини проблем щодо матеріально-технічного забезпечення судів є функцією ДСАУ та її територіальних управлінь, однак саме це й передбачає активну взаємодію з ними апаратів окружних судів. Як уявляється, матеріально-технічне забезпечення діяльності присяжних має полягати в такому:

- виконанні технічних вимог [13] щодо складу допоміжних приміщень залів судових засідань через виділення окремих приміщень у будинку суду для знаходження присяжних до початку судового засідання, що виключає позасудові контакти сторін судового провадження із присяжними. Звичайно, це передбачає забезпечення зазначеного приміщення відповідними меблями, не будуть зайвими тут кондиціонер, кулер, чай/кава тощо;

- пристосуванні залу судового засідання відповідно до технічних вимог для розгляду справи судом присяжних або із залученням присяжних. Зазначене передбачає наявність у процесуальній зоні залу судових засідань відокремленої підзони для присяжних, обладнаної моніторами та мікрофонами, що має площу не менше ніж 1,0 м² на одного присяжного, з урахуванням того, що серед присяжних можуть бути інваліди на кріслах-візках;

- пристосуванні нарадчої кімнати для прийняття судового рішення присяжними разом із професійним суддею (суддями), яка повинна примикати до залу судових засідань і мати окремий вхід з боку підзони для присяжних. Площа нарадчої кімнати для присяжних має бути не меншою ніж 24,0 м², з санітарним вузлом площею не менше ніж 2,0 м², що обладнаний одним унітазом і умивальником у шлюзі;

- забезпечення присяжних канцелярським предметами (ручками та блокнотами);

- забезпечення присяжних відповідними бейджами або іншими ідентифікаційними позначками на час судового засідання [14]. Як зазначають самі присяжні, суттєвою проблемою для підтвердження повноважень присяжного є також відсутність відповідних посвідчень. Зазначені документи мають видаватися апаратом окружних судів на весь період судового розгляду справи та вилучатися після закінчення судового розгляду справи в межах функції організаційного супроводу діяльності присяжних відповідно до Положення про порядок виготовлення, обліку, видачі, заміни та знищення посвідчень [14].

Ледве не найбільш важливою частиною діяльності апаратів окружних судів щодо організаційного забезпечення діяльності присяжних є проблеми з виплатою винагороди присяжним. Незважаючи на врегулювання виплати винагороди присяжним [16], судячи з опитування присяжних, вони стикаються з численними проблемами організаційного характеру. Зокрема, секре-

тарі судових засідань не обліковують час очікування присяжним початку судового засідання у разі зміщення графіку засідань у суді, а також ознайомлення присяжного з матеріалами судової справи. Існує проблема відповідності довідки про виконання присяжним обов'язків у суді до фактичного стану справ унаслідок невідпрацьованих механізмів узагальнення інформації секретарів судових засідань.

Зрозуміло, що вирішення зазначених проблем залежить виключно від апарату окружного суду та належної організації його роботи. На наш погляд, процес формування табелю виконання обов'язків присяжного в суді та відповідної довідки щодо подачі до територіального управління ДСАУ щодо виплати винагороди може бути в першу чергу сертифікований апаратами окружних судів за системою управління якістю, закріплену стандартом ISO 9001:2015 [17; 18].

Утворення наприкінці 2017 р. окружних судів ставить перед апаратами судів додаткові завдання в частині взаємодії з присяжними. Як уявляється, у межах територіальної юрисдикції окружного суду буде формуватися єдиний список присяжних, до якого можуть увійти жителі населених пунктів, що охоплюють декілька адміністративно-територіальних одиниць районного рівня та міст обласного значення. При цьому наявність у межах територіальної юрисдикції окружного суду кількох будинків суду (будинків колишніх місцевих судів) буде викликати необхідність повернення присяжним коштів за проїзд. Час проведення судового засідання та режим роботи громадського транспорту в окремих випадках буде призводити до необхідності розміщення присяжних у готелі зі сплатою добових та коштів на харчування. Якщо зазначені кошти не будуть оперативно повертатися або сплачуватися заздалегідь, окружні суди можуть стикатися з проблемою відмови присяжних від участі в судових засіданнях.

Організаційно-технічне забезпечення виконання обов'язків присяжного полягає в таких заходах супроводу:

– після отримання окружним судом рішення відповідної ради про затвердження списку присяжних тих осіб, яких включено до зазначених списків, а також роботодавців має бути офіційно повідомлено про це. Проте практика свідчить, що присяжні вперше отримують інформацію про включення їх до списку присяжних лише під час призначення судового розгляду справи за їхньою участю. Своєчасне повідомлення про включення до списку присяжних працівника дозволить роботодавцеві завчасно передбачити порядок заміщення присяжного на час виконання ним обов'язків у суді;

– належний виклик присяжного до участі в судовому засіданні секретарями судових засідань. Зокрема, відповідно до ст. 67 Закону України “Про судоустрій та статус суддів” письмове запрошення для участі у здійсненні правосуддя суд надсилає присяжному не пізніше ніж за сім днів до початку судового засідання [5]. Одночасно із запрошенням надсилається письмове повідомлення для роботодавця про залучення особи як присяжного. Ст. 385 КПК України містить положення про письмовий виклик присяжного та вимоги до нього [3]. На жаль, Інструкція з діловодства в судах [19] не визначає процесуальної форми запрошення або виклику присяжного. Окрім цього, під приводом запровадження моделі “Електронний суд” склалася практика запрошення (виклику) присяжних, навіть без їхньої письмової згоди, через електронну адресу та СМС-повідомленням, що іноді

призводить до непорозумінь між роботодавцем та присяжним, який не може документально підтвердити причину відсутності на робочому місці. У зв'язку із зазначеним, апаратами низки окружних судів України вже самостійно розроблений зразок запрошення (виклику) присяжного.

Інформаційно-методичний супровід діяльності присяжних може передбачати перш за все комплекс заходів щодо підвищення рівня правової культури та рівня правових знань присяжних. Зокрема, апарати окружних судів мають забезпечити присяжних процесуальними кодексами для ефективної участі присяжних у судових засіданнях. Присяжні повинні мати можливість отримати в бібліотеці суду книги, коментарі, роз'яснення, наукову літературу, матеріали судової практики, аудіовізуальні матеріали, підшивки газет, журналів, інші носії інформації [27].

У межах інформаційного супроводу присяжних має бути також активізовано діяльність прес-центру суду, зокрема – формування спеціалізованої рубрики щодо діяльності присяжних на веб-сайті суду, проведення ефективної взаємодії з громадськістю відносно підвищення престижу присяжних, вивчення думки присяжних з питань організації їхньої роботи тощо.

Як уявляється, апарат суду також може здійснювати заходи з навчання присяжних як безпосередньо, так і через поширення інформації серед присяжних про відповідні семінари, тренінги, круглі столи, що здійснюються за програмами міжнародної технічної допомоги.

Організаційно-методичний супровід діяльності присяжних із боку апарату окружного суду передбачає також відповідну організаційну культуру самих присяжних, яка, на жаль, є вкрай низькою. Присяжні здебільшого не мають щотижневиків присяжного, а тому часто-густо не знають номерів судових справ, не пам'ятають головуючих суддів та не фіксують телефони секретарів судових засідань, забувають про призначені судові засідання або із запізненням інформують про неможливість своєї явки, не інформують суд про зміну телефонів або про обставини, що унеможливають виконання обов'язків присяжного тощо. В умовах фактичної відсутності відповідальності присяжного це призводить до розгляду судових справ у нерозумні строки.

Позитивним досвідом багатьох місцевих судів України є визначення у складі апарату суду особи, до посадових обов'язків якої віднесено організаційне забезпечення діяльності присяжних. З цією особою присяжні безпосередньо взаємодіють щодо вирішення багатьох проблем їхньої діяльності. Проте апарати окружних судів не повинні нехтувати, а повинні, навпаки, сприяти елементам самоорганізації діяльності присяжних.

Однією з форм самоорганізації присяжних може бути Рада присяжних окружного суду як консультативно-дорадчий орган при голові суду.

Відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. [20] передбачено поступове розширення застосування суду присяжних та його інституційний розвиток. На розгляді Верховної Ради України також перебувають декілька законопроектів щодо вдосконалення інституту присяжних. Уявляється, що апарати окружних судів повинні також брати участь у законопроектній роботі щодо інституту присяжних, у т. ч. через звернення до Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя з метою вирішення проблем щодо функціонування інституту присяжних та запобігання їхньому виникненню.

Список використаних джерел

1. Арістотель. Політика / пер. з давньогрец. та передм. М. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.
2. Романюк Т. Не зовсім присяжні. *Віче*. 2013. № 15. С. 20–21.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
6. Сайт Державної судової адміністрації України. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa>.
7. Про затвердження Типового положення про апарат місцевого, апеляційного судів: Наказ Державної судової адміністрації України від 28 верес. 2012 р. № 115. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
8. Стрижак А. А. Державне управління в органах судової влади. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 5. С. 53–56.
9. Тарасишина О. М. Теоретичні засади судового управління та практичні шляхи вдосконалення його організації та здійснення. *Митна справа*. 2013. № 6 (2.1). С. 334–343.
10. Приймаченко Д., Ігонін Р. Співвідношення понять “організаційне забезпечення судів”, “організаційне управління в судах” та “судове управління”. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 1. С. 57–66.
11. Притика Д. Правові проблеми судового управління. *Право України*. 2003. № 3. С. 30–36.
12. Про затвердження Порядку формування, ведення, обліку та зберігання особових справ суддів: Наказ Державної судової адміністрації України від 20 трав. 2016 р. № 97.
13. ДБН В.2.2-26:2010 “Будинки та споруди. Суди”. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
14. Про затвердження Положення про порядок одержання, обліку, видачі, заміни, повернення та списання мантій і нагрудних знаків суддів місцевих та апеляційних судів загальної юрисдикції: Наказ Державної судової адміністрації від 2 лип. 2012 р. № 72. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
15. Про затвердження Положення про порядок виготовлення, обліку, видачі, заміни та знищення посвідчень суддів, суддів, яких призначено на адміністративні посади, суддів у відставці, народних засідателів та присяжних: Рішення Ради суддів України від 25 квіт. 2014 р. № 23. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
16. Про затвердження Порядку виплати винагороди та відшкодування витрат, виплати добових присяжному за час виконання ним обов’язків у суді: Наказ Державної судової адміністрації від 5 жовт. 2016 р. № 198. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
17. ДСТУ ISO 9001:2015. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=64013.
18. Белявська С. Ю. Концептуальні засади впровадження інновацій у судове управління. *Науковий вісн. Ужгород. нац. ун-ту*. Серія “Право”. 2015. Вип. 30 (2). С. 7–11.
19. Про затвердження Інструкції з діловодства у місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ: Наказ Державної судової адміністрації від 17 груд. 2013 р. № 173. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0860-06>.
20. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр.: Указ Президента України від 20 трав. 2015 р. № 276/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.

Надійшла до редколегії 15.05.2018 р.